

Інна Ахновська, к. е. н., докторант

Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна

КЛАСИФІКАЦІЯ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА СІМЕЙНУ ОСВІТУ

Inna Akhnovska, PhD in Economics, Doctoral Student

Vasyl` Stus Donetsk National University, Ukraine

CLASSIFICATION OF IMPACT FACTORS ON FAMILY EDUCATION

The study aims to identify factors affecting the development of family education in Ukraine. It was formed a view about the role of factors external and internal environment in family education. The article researched, analyzed and systematized the existing classification concerning external and internal factors influencing the education. It was proposed to classify the factors of the external environment in macro and micro. In the article the value of family education is considered. The article deals with the legal rules governing factors influence the development of family education in the current transformation processes. The basic economic and management factors of influence that regulate the development of family education.

Key words: family education, impact factors, external environment, internal environment, managerial factors, economic factors, organizational factors.

Постановка проблеми. Одним з важливих чинників зростання якості людського капіталу є сучасна система освіти. Недостатнє фінансування сфери освіти і науки, відтік не лише «мозків», а й робочих рук за кордон, неможливість для багатьох випускників закладів вищої освіти знайти роботу за спеціальністю, інфляція отримуваних кваліфікацій, надмірне навантаження на викладача і занижений соціальний статус викладача, стрімке зростання кількості альтернативних шкіл одночасно зі зниженням рівня якості і відповідальності за освітні послуги – всі ці проблеми існують на сьогодні в освітньому середовищі України. Будь-яка важлива зміна в макроекономічній ситуації призводить до відповідної реакції суб'єктів економічної системи. Цей комплекс заходів можна назвати адаптацією суб'єктів до мінливих зовнішніх умов. Процес адаптації відбувається під дією факторів впливу на стан освіти.

Виклад останніх досліджень та публікацій. Фактори впливу на освіту перебувають у центрі уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених: Г.Мухаметзянної, В.Смирнова, О. Ключової, О. Мезенцевої, Н. Шульга, С. Михаця, І. Яненкової, О. Савченко, Л. Онищук, Т. Степанової, О. Карпюк. Аналіз фахової літератури свідчить про багатомірність і різноплановість поглядів на класифікацію факторів впливу на освіту. Але на сьогодні не існує не тільки єдиного підходу до виокремлення факторів впливу на рівень освіти, але й до характеристики факторів в межах кожної групи. Немає також наукових праць, присвячених дослідженню чинників впливу на сімейну освіту в країні, хоча сімейна освіта представляє собою важливу частину освітньої структури. Звідси актуальним є розробка класифікації факторів впливу на сімейну освіту.

Метою статті є узагальнення та доповнення існуючих підходів та класифікацій щодо зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на освіту, а також дослідження і систематизація факторів зовнішнього і внутрішнього середовища сімейної освіти з метою удосконалення організаційного механізму регулювання сімейної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сім'я є первинним осередком світоглядно-ціннісного становлення особистості, одним із ключових факторів соціальної адаптації і формування життєтворчої активності людини. Саме стосунки в сім'ї є для дитини прикладом для наслідування у будь-якій життєвій ситуації, визначають характер особистості, створюють дитині сприятливі форми і принципи соціалізації. Сьогодні в нашій країні є певні умови для розвитку сімейної освіти, у зв'язку з чим є необхідним врахування факторів впливу на сімейну освіту в процесі її регулювання. У словнику української мови фактор визначається як умова, рушійна сила будь-якого

процесу, явища, чинник¹. Походить від латинського *facere* – «діяти», «виробляти»². Огляд наукової літератури з цієї проблеми свідчить про відсутність однозначного трактування факторів впливу на стан освіти. По-перше, не існує єдиного підходу до групування факторів, по-друге, мають місце різні думки щодо набору факторів у межах кожної групи факторів.

Так, наприклад, ґрунтовна класифікація чинників впливу на освіту запропонована Г.Мухаметзяною, В.Смирновим та О.Клюєвою³. Вчені виокремлюють:

1) соціальні чинники (соціальний клімат у суспільстві, загальний рівень стабільності або напруженості, стан зайнятості населення, соціальну структуру та соціальне розшарування, характер національно-етнічних проблем та взаємовідносин);

2) економічні чинники (стан економіки держави, її фінансової системи, які через рівень добробуту в суспільстві впливають на зростання освітніх потреб громадян, зумовлюють більші або менші можливості для фінансування бюджетної, а також освітньої сфери);

3) політичні чинники (курс внутрішньої та зовнішньої політики держави; конкретні політичні дії та ситуації, які також утворюють загальне тло освітньої діяльності, для якої вкрай бажана спокійна, конструктивна, творча соціально-політична ситуація в суспільстві);

4) правові чинники (характер чинних законодавчих актів та правових норм, які окреслюють межі правового поля освіти, встановлюють «правила гри» на ньому);

5) соціально-психологічні та етичні чинники (загальний морально-психологічний клімат у суспільстві, спосіб і стиль життя різних прошарків населення);

6) екологічні чинники (стан довкілля, яке впливає на здоров'я майбутніх і сучасних суб'єктів освіти, що підвищує вимоги до профілактичної та оздоровчої діяльності освітніх закладів; характер географічного та історичного середовища);

7) демографічні чинники (рівень народжуваності, типовий склад сімей як передумови забезпечення системи освіти учнями, коригування кількості навчальних місць);

8) культурні, духовно-ідеологічні чинники (стан культури в державі, рівень духовного здоров'я та культурних запитів населення як передумови прояву освітньої активності, визначення її спрямованості);

9) галузеві чинники (стан і тенденції змін системи освіти в державі й світі, нові ідеї, концепції, зразки кращого освітнього досвіду, що впливають на стан освіти в державі);

10) інституціональні чинники (наявність розгалуженої мережі спеціалізованих соціальних інститутів, установ та організацій як соціальних партнерів освітніх закладів у процесі виконання покладених на них завдань).

О.Мезенцева розглядає міжнародні чинники розвитку освіти і виділяє політичні, економічні, інституціональні, соціально-психологічні, етичні, демографічні фактори і зауважує, що з позицій міжнародної співпраці та міжнародної діяльності ці чинники мають інтегрований характер, взаємообумовлені та подекуди нероздільні⁴.

Н. Шульга розкриває зміст законодавчого забезпечення української державної освітньої політики і визначає чинники, які впливають на його ефективність⁵. С. Михаць вказує на те, що вдосконалення освіти як фактора економічного зростання слід базувати на економічному, техніко-економічному та соціально-економічному підходах⁶. Цікавою є схема впливу освіти і науки на розвиток суспільства, запропонована І. Яненковою⁷: освіта і наука через продукування нового знання здійснює визначальний вплив на економіку (зокрема, формування інтелектуального капіталу та розвиток інноваційної діяльності, що призводить до зростання конкурентоспроможності країни)

¹ Білодід, І.К. (1979). *Словник української мови*. Київ: Наукова думка, 553.

² Мельничук, О.С. (2012). *Етимологічний словник української мови*. Київ: Наукова думка, 66.

³ Мухаметзянова, Г.В., Смирнов В.Н., Клюєва О.Р. (2000). *Образование в условиях социальной рыночной экономики*. Казань: ИСПО РАО, 54.

⁴ Мезенцева, О.І. (2017). Міжнародні чинники розвитку загальної середньої освіти в Україні. *Український педагогічний журнал*. 4, 18-26.

⁵ Шульга, Н. (2012). Законодавче забезпечення і чинники, що впливають на стан сучасної освітньої політики в Україні. *Вісник національної академії державного управління при Президенті України*. 1, 274-281.

⁶ Михаць, С. (2004). Роль освіти як фактора економічного зростання в умовах перехідної економіки.

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата економічних наук. Київ: КНЕУ, 20.

⁷ Яненкова, І.Г. (2015). Роль освіти і науки для економічного росту і розвитку суспільства. *Економіка та держава*. 7, 6-9.

та соціум (зокрема, розвиток культури, виховний процес та формування освіченої нації, що веде до формування і розвитку людської особистості). В результаті все це сприяє соціально-економічному розвитку суспільства.

О. Савченко визначає чинники впливу на початкову освіту: забезпечення реальної доступності і обов'язковості масової початкової освіти для всіх дітей молодшого шкільного віку, незалежно від місця проживання, етнічного походження і матеріального становища батьків; використання досягнень дошкільного періоду дитинства; створення і «окультурення» освітнього середовища на засадах загальнолюдських і національних цінностей; якість змісту освіти; повноцінну реалізацію ідей особистісно зорієнтованої освіти; сформованість у молодших школярів ключових компетентностей; технологічність методики початкового навчання; моніторинг та особистісну і професійну підготовку вчителів¹.

О. Прохоренко класифікує чинники розвитку загальної середньої освіти. За походженням рушійних сил (умов, причин, факторів), науковець виділяє зовнішні (екзогенні) й внутрішні (ендогенні) фактори. У свою чергу зовнішні чинники – на *внутрішньодержавні* (виникають і впливають у межах кордонів держави) і *міжнародні* (виникають поза її межами, впливають на загальноосвітньому (глобалізаційні процеси) і міждержавному рівнях). До зовнішніх факторів, з точки зору О. Прохоренка, слід віднести політико-правові, науково-технічні, економічні, соціально-економічні, демографічні, соціокультурні, освітні, соціально-психологічні та екологічні. До внутрішніх – соціокультурні, соціально-психологічні, психологічні, управлінські, науково-методичні, матеріально-технічні та фінансові чинники².

Згідно з думкою Л. Онищук, на освіту впливають наступні групи чинників: економічні, політичні, правові, культурні, природно-кліматичні, соціально- демографічні, національно-етнічні, соціально-психологічні³.

Т. Степанова зазначає, що зміст освіти формується під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників, таких як: потреби суспільства, що формуються відповідно до стану розвитку науки й техніки, потреби особистості, що формуються відповідно до рівня розвитку суспільства й сучасного стану розвитку науки і практики⁴.

О.Карпюк пропонує класифікувати чинники впливу на освіту за:

1) рівнем впливу людини (суб'єктивні чинники: демографічний, політико-правовий, соціально-психологічний, інфраструктура та кон'юнктура ринку, політико-правові, соціально-економічні; об'єктивні чинники: природно-географічний; регіонального розвитку, розвиток ринкових відносин та підприємництва, інновації, науково-технічний прогрес, інтернаціоналізація та глобалізація освіти);

2) рівнем впливу на ринок освітніх послуг (зовнішні чинники: інтернаціоналізація освіти, глобалізація в контексті економіки, технологій та соціокультурного середовища, науково-технічний прогрес; внутрішні чинники: соціально-економічний розвиток країни, розвиток інновацій, ринкових відносин, регіональний розвиток, демографічний, інфраструктура, політичні, природно-географічний);

3) характером впливу (позитивні; негативні);

4) функціональною ознакою (соціально-економічний, політико-правовий, соціально-психологічний чинники; глобалізація та інтернаціоналізація, демографічний чинник та регіональний розвиток; інновації; розвиток ринкових відносин)⁵.

На наш погляд, фактори впливу на сімейну освіту в залежності від напряму впливу можна умовно розділити на зовнішні (екзогенні) і внутрішні (ендогенні). Слід наголосити, що зовнішні

¹ Савченко, О. Я. (2011). Якість початкової освіти: сутність і чинники впливу. *Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 1, 33, 9-15.

² Прохоренко, О. (2018). Чинники розвитку загальної середньої освіти: класифікація і характеристика. *Український педагогічний журнал*. 3, 75-83.

³ Онищук, Л.А. (2016). *Концепція прогнозування розвитку загальної середньої освіти*. Київ: Інститут педагогіки НАПН України, Педагогічна думка, 31.

⁴ Степанова, Т. (2012). Компоненти і чинники формування змісту освіти. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія, Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. 23, 128-132.

⁵ Карпюк, О.А. (2009). Фактори формування та розвитку ринку освітніх послуг. *Економіка. Управління. Інновації*. <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2009_1/09koarop.pdf> (2019, січень, 30).

середовище сімейної освіти відповідає уявленням про зовнішнє середовище будь-якої системи за складом і загальним характером дії факторів, від яких залежить її життєдіяльність. Основними особливостями зовнішнього середовища є суттєвий державний вплив на освітню діяльність та взаємозв'язок ринку освітніх послуг з ситуацією на ринку праці.

Зовнішні фактори не пов'язані безпосередньо з освітнім процесом в межах певної сім'ї, однак прямо чи непрямо впливають на цей процес. До них належать дві групи факторів:

1) Фактори макросередовища (середовища непрямого впливу) – фактори, об'єктивно обумовлені можливістю і необхідністю державного управління освітою.

2) Фактори мікросередовища (середовища прямого впливу) – формуються на рівні певної сім'ї у її взаємовідносинах з іншими учасниками освітнього процесу.

Зовнішні фактори в залежності від характеру впливу можна розділити на прогнозовані і непрогнозовані. Прогнозовані фактори є регульованими, оскільки на них можна впливати. Невизначеність зовнішнього середовища зростає із збільшенням динамічності або ж з ускладненням його умов. Ступінь динамічності зовнішнього середовища визначається темпом і частотою змін.

Внутрішні фактори впливу на сімейну освіту – це фактори, поява яких обумовлена або спричинена діяльністю певної сім'ї і які знаходяться під її безпосереднім впливом.

У свою чергу, в залежності від змісту, фактори впливу на сімейну освіту, з нашої точки зору, необхідно розділити на три групи: управлінські, організаційні та економічні. Слід зазначити, що всі ці фактори суттєво взаємно впливають один на одного. Взаємопов'язаність факторів середовища – це рівень сили, з якою зміна одного фактора впливає на інші. Складність середовища визначає число факторів, на які сімейна освіта повинна реагувати, а також рівень варіативності кожного фактора.

До управлінських факторів належать нормативно-правові та політичні. До нормативно-правових – вся напрацьована законодавча база та підзаконні акти, що стосуються освіти і науки (табл.1).

В процесі дослідження виявлено і класифіковано фактори впливу на сімейну освіту, на основі чого розроблено відповідну схему (рис. 1). До політичних факторів відносяться рівень політичної стабільності, політика держави та місцевих органів управління, стратегія розвитку освіти в країні та регіоні тощо.

До організаційних факторів слід віднести:

1) інфраструктурні: доступність сімейної (відкритої) освіти, система забезпечення якості освіти, система органів, що забезпечують освітній процес та контролюють його якість, ступінь розвитку інформаційної допомоги з питань переводу на сімейну форму здобуття освіти, інтенсифікація освітнього процесу (обсяг навчального навантаження та відповідність віковим та індивідуальним можливостям учня, фізичне навантаження, стиль педагогічного спілкування учителя з учнями, система оцінювання, стиль управління адміністрації, інтегрованість школи в оточуючий соціум, вплив адміністрації району та інших організацій на життя школи, гігієнічні, ступінь педагогічної автономії і можливості інноваційної діяльності вчителя, креативність і новаторство, мережа освітніх закладів, наявність візії, місії і авторських методик навчання;

2) соціальні: демографічні, культурні, життєві цінності, настанови, культурні традиції психологічний клімат, рівень мотивації;

3) науково-технологічні: світовий технічний прогрес, розвиток науки та інформаційних технологій в країні та регіоні, наявність сучасних технологій в певних школах та сім'ях;

4) природно-кліматичні: кліматичні та метеорологічні умови, екологічні.

До економічних факторів віднесемо зовнішньоекономічні (глобалізація, світові ціни та курси валют, іноземні інвестиції) та фінансові фактори (рівень фінансування освіти, стан розвитку матеріально-технічної бази, інфляція, цінова політика на ринку освітніх послуг, рівень конкуренції на ринку освітніх послуг, маркетингова стратегія, фінансовий стан, стимулювання працівників, управлінський потенціал, фінансовий стан партнерів по бізнесу).

До факторів впливу внутрішнього середовища на сімейну освіту слід також віднести управлінські: організаторські (лідерські) здібності батьків, рівень освіти батьків, рівень мотивації; організаційні: мобільність сім'ї (так, якщо батьки багато подорожують, це є стимулом для переведення дитини на домашнє навчання), психологічні особливості учня, стан здоров'я дитини, рівень інформатизації, рівень соціалізації сім'ї (як дитини, так і батьків), рівень зайнятості батьків, психологічний клімат в сім'ї; та економічні: фінансовий стан сім'ї та екологічно орієнтований спосіб життя.

Нормативно-правова база розвитку освіти в Україні

Конституція України	Ст.53
Закони України	«Про освіту» (2017), «Про дошкільну освіту» (2001), «Про загальну середню освіту» (1999), «Про позашкільну освіту» (2000), «Про вищу освіту» (2014), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2016), «Про наукову і науково-технічну експертизу» (1995), «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» (1994), «Про авторське право і суміжні права» (1994), «Про захист інформації в автоматизованих системах» (1994), «Про національну програму інформатизації» (1998), «Про електронні документи та електронний документообіг» (2003), «Про спеціальний режим інвестиційної і інноваційної діяльності технологічних парків» (1999), «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» (2001), «Про інноваційну діяльність» (2002), «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (2012), «Про основи соціальної захищеності інвалідів» (1991), «Про охорону дитинства» (2001)
Укази Президента України	«Про державну підтримку наукових установ, які працюють над новітніми науково-технічними розробками» (1995), «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013), «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» (2010)
Постанови КМ України	«Про затвердження Положення про освітній округ» (2010), «Положення про інклюзивно-ресурсний центр» (2017), «Про затвердження Положення про Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави» (2001), «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти» (2018), «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» (2011), «Про документи про освіту та вчені звання» (1997), «Про схвалення Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти» (2018), «Про затвердження державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами» (2013), «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад» (2010), «Про затвердження Положення про навчально-виховний комплекс дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад, загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад» (2003), «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Шкільний автобус» (2003), «Про затвердження Інструкції з обліку дітей і підлітків шкільного віку» (2000), «Про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних комплексів» (1994)
Накази МОН України	«Про затвердження Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» (2016), «Про затвердження Положення про екстернат у загальноосвітніх навчальних закладах» (2017), «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» (2013), «Про затвердження методичних рекомендацій щодо використання коштів освітньої субвенції» (2019), «Про реорганізацію державного фонду фундаментальних досліджень» (2019), «Про переоформлення ліцензій» (2019), «Про затвердження Концепції профільного навчання у старшій школі» (2013), «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти» (2013), «Про затвердження орієнтовних критеріїв оцінювання діяльності дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів» (2013), «Комунікаційна стратегія МОН 2017-2020» (2017)

Джерело: систематизовано автором за даними Офіційного порталу Верховної Ради України¹

¹ Верховна Рада України: офіційний веб-портал (2019). Домашня сторінка <<https://www.rada.gov.ua>> (2019, січень, 30).

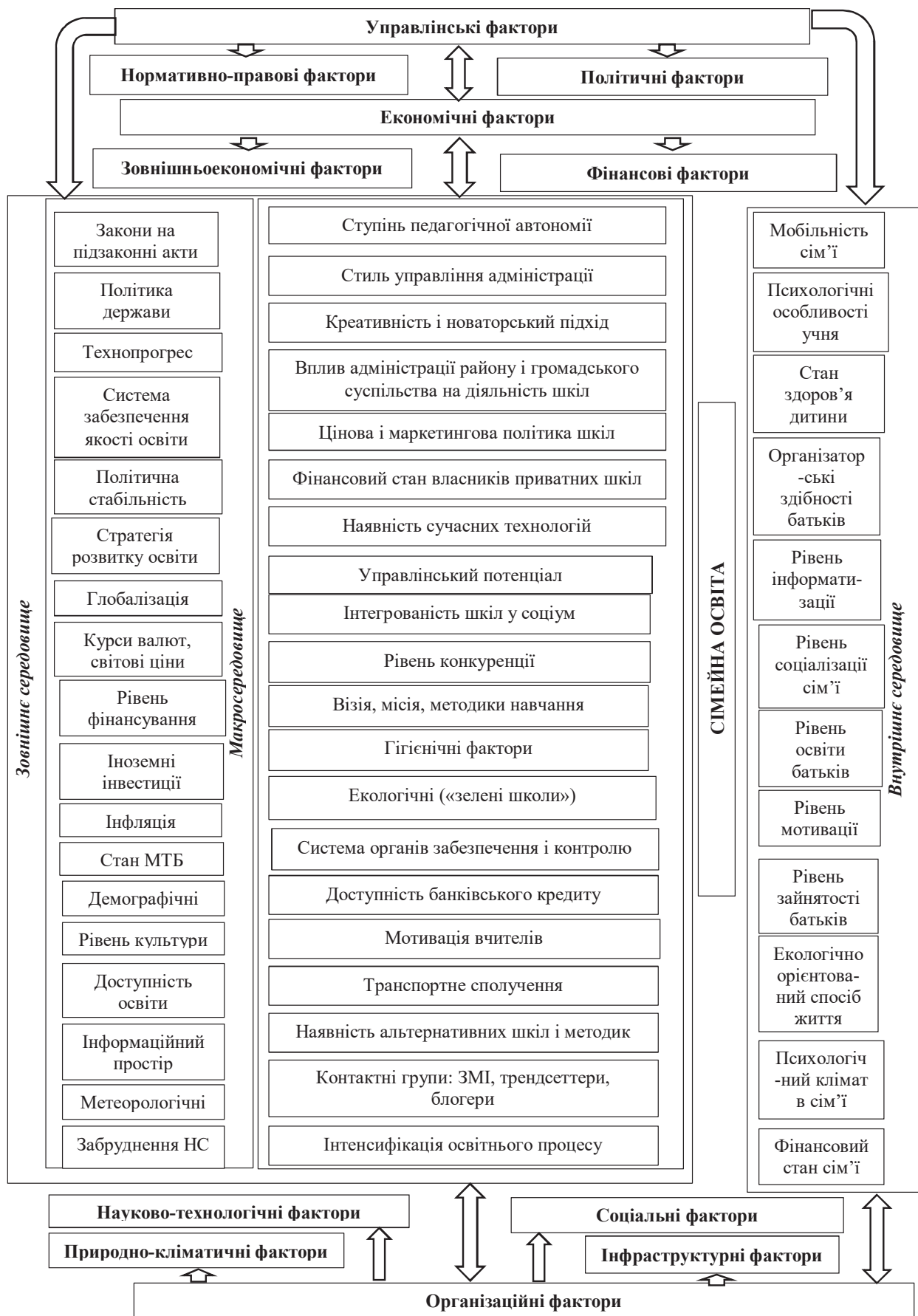

Рис.1. Класифікація факторів впливу на сімейну освіту

Таким чином, фактори впливу на сімейну освіту – це фактори зовнішнього середовища непрямої дії (макросередовища), що, змінюючись, порушують баланс зовнішнього середовища прямої дії (мікросередовища), яке впливає на сімейну освіту та змушує її корегувати свій стан шляхом адаптації з метою стабілізації чи переходу на якісно новий рівень. Описане середовище характеризується рухливістю, тобто швидкістю, з якою відбуваються зміни в оточенні сімейної освіти і в ній самій. Як свідчить аналіз, існує велика кількість факторів середовища, які впливають на сімейну освіту, хоча ефект їхнього впливу може бути не зовсім помітним.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження факторів впливу на сімейну освіту дозволило зробити наступні висновки. По-перше, сімейна освіта практично залишається поза увагою науковців, зокрема економістів. По-друге, проаналізовано підходи різних вчених до класифікації факторів впливу на освіту в цілому. Проведений аналіз свідчить про відсутність однозначного трактування факторів впливу на стан освіти, оскільки не існує єдиного підходу до групування факторів і мають місце різні думки щодо набору факторів у межах кожної групи факторів. По-третє, надано визначення факторів впливу на сімейну освіту і запропоновано класифікувати фактори впливу на сімейну освіту в залежності від напрямку впливу – на зовнішні (екзогенні) і внутрішні (ендогенні); в залежності від змісту – на управлінські, організаційні та економічні. В межах цих ознак кожна група факторів також має певні підгрупи та елементи.

Слід наголосити, що сім'я повинна не просто підлаштовуватися під насущні проблеми і вимоги ринку, а й брати на себе певні навантаження з формування внутрішнього середовища, результати діяльності якого будуть актуальними і для зовнішнього середовища. Для цього першочерговим є розвиток системи освіти протягом життя, активне впровадження у програми підприємницької складової, оволодіння учнями практичними навичками, необхідними для ведення бізнесу, цілеспрямована просвітницька робота з метою об'єктивного інформування батьків і учнів щодо переходу на сімейну форму здобуття освіти. Перспективи дослідження полягають у подальшій розробці науково-методичного забезпечення з проблеми формування організаційного механізму регулювання сімейної освіти.

References:

1. Bilodid, I.K. (1979). *Slovnnyk ukrayinskoyi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
2. Melnychuk, O.S. (2012). *Etymologichnyj slovnnyk ukrayinskoyi movy*. [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
3. Muhametdzhanova, G.V., Smirnov, V.N., Kljueva, O.R. (2000). *Obrazovanie v uslovijah socialnoj rynochnoj jekonomiki* [Education in a social market economy]. Kazan: ISPO RAO. [in Russian].
4. Mezenceva, O.I. (2017). Mizhnarodni chynnyky rozvytku zagalnoyi serednoyi osvity v Ukrayini [International factors of development of general secondary education in Ukraine]. *Ukrayinskyj pedagogichnyj zhurnal* [Ukrainian Pedagogical Journal], 4, 18-26. [in Ukrainian].
5. Shulga, N. (2012). Zakonodavche zabezpechennya i chynnyky, shho vplyvayutna stan suchasnoyi osvitnoyi polityky v Ukrayini [Legislative support and factors that influence the state of modern educational policy in Ukraine]. *Visnyk nacionalnoyi akademiyi derzhavnogo upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny* [Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine]. 1, 274-281. [in Ukrainian].
6. Myhacz, S. (2004). *Rol osvity yak faktora ekonomichnogo zrostannya v umovax perehidnoyi ekonomiky* [The role of education as a factor in economic growth in a transition economy]. Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovooho stupenyu kandydata ekonomichnykh nauk [The dissertation author's abstract for the degree of candidate of economic sciences]. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
7. Yanenkova, I.G. (2015). Rol osvity i nauky dlya ekonomichnogo rostu i rozvytku suspilstva [Role of education and science for economic growth and development of society]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and state]. 7, 6-9. [in Ukrainian].
8. Savchenko, O.Ya. (2011). Yakist pochatkovoyi osvity: sutnist i chynnyky vplyvu [Quality of elementary education: the essence and factors of influence]. *Naukovyj visnyk MDU imeni V.O. Suxomlynskogo. Pedagogichni nauky* [Scientific Herald of the Moscow State University named after V.O. Sukhomlynsky Pedagogical sciences]. 1, 33, 9-15. [in Ukrainian].
9. Prohorenko, O. (2018). Chynnyky rozvytku zagalnoyi serednoyi osvity: klasyfikaciya i xarakterystyka [Factors of the development of general secondary education: classification and characteristics]. *Ukrayinskyj pedagogichnyj zhurnal* [Ukrainian Pedagogical Journal], 3, 75-83. [in Ukrainian].
10. Onyshhuk, L.A. (2016). *Koncepciya prognozuvannya rozvytku zagalnoyi serednoyi osvity* [Concept of forecasting development of general secondary education]. Kyiv: Instytut pedagogiky NAPN Ukrayiny, Pedagogichna dumka. [in Ukrainian].

11. Stepanova, T. (2012). Komponenty i chynnyky formuvannya zmistu osvity [Components and factors in the formation of the content of education]. *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny. Seriya: Filosofiya, pedagogika, psykholohiya* [Bulletin of the Institute for the Development of the Child. Series: Philosophy, Pedagogy, Psychology], 23, 128-132. [in Ukrainian].
12. Karpyuk, O.A. (2009). Faktory formuvannya ta rozvytku rynku osvitnix poslug [Factors for the formation and development of the market of educational services]. *Ekonomika. Upravlinnya. Innovaciyi* [Economy. Management. Innovations]. <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/eui/2009_1/09koarop.pdf> (2019, January, 30). [in Ukrainian].
13. *Verhovna Rada Ukrayiny: oficijnyj veb-portal* (2019) [Verkhovna Rada of Ukraine: official web-portal] <<https://www.rada.gov.ua>> (2019, January, 30). [in Ukrainian].